

Jazykověda bez langue: Odpověď Martinu Benešovi

Radek Čech

ABSTRACT:

Linguistics Without Langue: A reply to Martin Beneš. The present paper is a reply to the article *Should We Abandon the Dichotomous Approach to Language?* by Martin Beneš (2015). In the paper, I try to show that Beneš's criticism is based on a misunderstanding of theoretical reasons that lead me to a rejection of the langue-parole dichotomy. Next, I reveal that a new theoretical foundation of the dichotomy, presented by Beneš, does not solve fundamental problems of the approach. Finally, the reasons of different views on the langue-parole dichotomy are discussed.

„Dewey despised all dualisms — mind/matter, theory/practice, thought/action, fact/value. He made fun of what he called the spectator theory of knowledge. He said it resulted from the existence of leisure class, who thought and wrote philosophy, as opposed to a class entrepreneurs and workers, who had no time for just looking“ (I. Hacking, *Representing and Intervening: Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science*, s. 62).

„Člověk může *myslet* něco, co fakticky není.“
(L. Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, § 95)

1. ÚVOD

Martin Beneš v SALi 2/2015 publikoval článek (Beneš, 2015), v němž kriticky hodnotí mé dlouholeté odmítání dichotomického pohledu na jazyk — první články na toto téma jsem publikoval před dvanácti lety (Čech, 2005a; 2005b) a kritické pohledy na langue-parolovou dichotomii (dále LPD) se objevují ve většině mých textů týkajících se metodologických otázek lingvistiky. Tento Benešův text je vůbec první důkladnější reakcí na mé názory týkající se této problematiky. Beneš si je dobře vědom, že se jedná o problematiku fundamentální, která má vliv na konkrétní podobu práce lingvistů. Proto přináší nejen kritiku mého odmítavého postoje vůči LPD, ale i konstruktivní obranu této dichotomie. Představuje nové pojetí LPD, které je vystavěno na teoretických východiscích finského lingvisty Esy Itkonena, a které tak reprezentuje jasný posun směrem k pevnějšímu teoretickému zakotvení. V následujících řádcích se pokusím ukázat, že a) Beneš špatně chápe a interpretuje důvody, na jejichž základě odmítám LPD, b) že jeho nové pojetí neřeší základní teoretické a metodologické problémy, se kterými se tato dichotomie (stejně jako všechny podobné dualistické přístupy) musí vyrovnat, pokud nechce mít spekulativní (či metafyzický) charakter. Následně se pokusím analyzovat hlavní důvody, kvůli kterým vedeme spor o LPD.

2. EXPERIMENT, NIKOLIV FYZIKALISTICKÁ ONTOLOGIE

Beneš interpretuje mé odmítání LPD jako důsledek fyzikalistické ontologie, kterou definuje takto (s. 183):

Jako *fyzikalistické* (příp. *nominalistické*) se označují takové ontologie, které popírají, že reálně existuje ještě něco jiného než entity a procesy, které se popisují ve fyzikálních teoriích, resp. že cokoliv „ve vesmíru“ bude možné dříve či později vysvětlit v kategoriích těchto entit.

V souvislosti s LPD k tomu dodává, že

[j]de o postoj, podle něhož pro langueovou stranu dichotomie neexistuje přesvědčivá ontologická interpretace, a který proto pro předmětnou oblast lingvistiky počítá pouze s časoprostorovými entitami — produkty jazykového jednání, „zvuky jazyka“, grafickými značkami atp. (+ s jejich aproximativními deskripcemi, explancemi atp.; odtud nominalismus). V českém prostředí je proponentem fyzikalismu Radek Čech (viz 2005a; 2005b; 2007; 2012).

Musím přiznat, že mě tato interpretace překvapuje. V prvé řadě je třeba zdůraznit, že v žádném z mých článků není ani zmínka o fyzikalistické ontologii. Beneš mi ji jako východisko mého postoje přisuzuje z několika málo citací (ze kterých ovšem nutně fyzikalistická ontologie jako teoretický základ neplyne, jak se pokusím ukázat níže) a dále zřejmě z celkového vyznění mých textů. Sám přitom zdůrazňuje, že polemizuje „s fyzikalismem jako s ontologií, nikoli jako s metodologií“ (s. 184; poznámka 6). V této souvislosti je třeba říct, že mě nikdy nenapadlo považovat jakoukoliv ontologii za teoretický či metodologický základ zkoumání a ani o tom v žádném textu nepíšu. V tomto ohledu je tedy Benešova kritika mého postoje k LPD a pojetí lingvistiky jako empirické vědy¹ nepochopením mých názorů.² Na čem je tedy založena má kritika LPD? Vždy jsem o ní uvažoval pouze v rovině metodologické, v souvislosti s možnostmi lingvistického výzkumu. V tomto ohledu je základní otázkou nikoliv to, zda *existují* jiné entity než ty, které lze zkoumat empiricky (Benešovými slovy prostřednictvím fyzikálních teorií), ale jde o *vztah metody* (tedy určité procedury) a *povahy tvrzení*, která jsou na základě dané metody vyslovena. Od roku 2005, kdy jsem publikoval první článek týkající se kritiky LPD, však došlo v mých názorech na tento problém k určitému posunu: směrem od Popperova kritického realismu (Popper, 1997) k ote-

1 Srov.: „Lpění na empiričnosti a vůbec představa, že lingvistika je empirická věda (viz Čech, 2007), je hlavním, a mylným důsledkem (či spíš nárokem) fyzikalismu“ (s. 183).

2 Zde bych rád podotknul, že jsem nejen nikde netvrdil, že popírám, že „reálně existuje ještě něco jiného než entity a procesy, které se popisují ve fyzikálních teoriích“ (s. 183), ale že je mi i takový postoj cizí, protože jej považuji za nepřiměřeně dogmatický. Navíc, v případě, že by fyzikalismus jako ontologie hrál v mém myšlení tak silnou úlohu, jakou jí přisuzuje Beneš, dal bych to jasně najevo a postavil to jako fundamentální argument celého přístupu. To však v žádném svém textu nedělám.

vřenějšímu postoji reprezentovaném Kuhnem (2008), Feyerabendem (2001), Rortym (2012) a v českém prostředí Cvekem (2011; 2012a; 2012b; 2014). Konkrétně, mé postoje v textech (Čech, 2005a; 2005b; 2007) jsou založeny na předpokladu, že existuje nějaká „správná“ vědecká metoda, na základě níž je možné oddělit tvrzení vědecká od nevědeckých, přičemž demarkační linií je jejich empirická falzifikovatelnost (viz Popper, 1997). V tomto ohledu spadají všechna tvrzení o langue a celá LPD mimo oblast vědy, protože jsou empiricky nefalzifikovatelné.

Popperův metodologický postoj však není tak pevný, jak by se na první pohled mohlo zdát. Jeho důkladnou kritiku prezentuje zejména Feyerabend (2001), který poukazuje na dogmaticnost (a v jistém smyslu i metafyzičnost) Popperova kritického realismu a dochází k závěru, podle mě zcela oprávněnému, že neexistuje žádná privilegiovaná vědecká metodologie. V podobném duchu (i když s jinými cíli a argumenty) se k představě „správné“ metodologie vyjadřuje Rorty (2012, s. 16), který svůj postoj formuluje velice otevřeně v Úvodu své nejvýznamnější knihy: „Cílem této knihy je podkopat důvěru čtenáře [...] v ‚poznání‘ jakožto něco, o čem by měla existovat ‚teorie‘ a co má ‚základy‘“. Rozhodl-li bych se dnes kritizovat své postoje k LPD v textech (Čech, 2005a; 2005b; 2007), tak tedy především proto, že jsem je stavěl na předpokladu, že znám „správnou“ metodologii a že mi tato znalost umožňuje tvrdit, že LPD patří do oblasti za demarkační linií empirického (tj. správného vědeckého) poznání. Tento postoj mi dnes připadá neudržitelný.³

Padá však s odmítnutím ideje „základu“ poznání i kritika LPD? Nezbyvá bez teoretického základu poznání jen metodologický chaos doprovázený anarchií vědeckého provozu, kdy každý může tvrdit, co chce? Neměl bych tedy nyní poctivě přiznat, že s odmítnutím kritického realismu jako „základní“ a „pravé“ metody výzkumu ztrácím argumenty pro kritiku LPD? Domnívám se, že nikoliv. Třebaže se zdá nemožné adekvátně vymezit univerzální základy poznání, je zřejmé, že praxe (zejména přírodních) věd dokazuje, že v nich nevládne chaos, ve kterém by si každý říkal a dělal, co chce. Oním kritériem, které rozhoduje o přijatelnosti či nepřijatelnosti badatelských závěrů, je experiment. Nikoliv teorie (např. teoretická bezrozpornost či elegance teorie), nikoliv ontologie či následování univerzální „správné“ metodologie, ale to, zda hypotéza obstojí v experimentu, rozhoduje o tom, zda se stane přijatelnou, či nikoliv. Z hlediska této perspektivy pak tradiční LPD a vše, co s ní souvisí, zůstává v rovině tvrzení, která experimentálně ověřit nelze. Takovým tvrzením člověk věřit může, ale nemusí, kritéria jejich (ne)přijatelnosti budou však vždy subjektivní, přičemž není možné intersubjektivně rozhodnout, zda se jedná o pouhé spekulace či výmysly. Vzhledem k této vlastnosti pak považuji LPD za neužitečný koncept, a to zejména proto, že jazyk lze zkoumat experimentálně. A je podle mě evidentní, že tvrzení (hypotézy), která jsou experimentálně ověřena, mají naprosto jinou váhu než tvrzení neověřitelná. A stejně tak i vědní obor (zde tedy lingvistika) bude mít jinou váhu v případě, že bude založen na experimentálním přístupu.

³ Rád bych zdůraznil, že si dobře uvědomuji, že celá tato problematika je mnohem složitější, než jak ji zde interpretuji — odkazuji na výše uvedené autory zejména proto, abych pouze nastínil základní kontury této problematiky a čtenáře (pokud mohu doufat) inspiroval k jejich četbě a ke kritickému promýšlení teoretických a metodologických základů lingvistiky.

OPEN
ACCESS

3. ŘEŠÍ „SOCIALISMUS“ ZÁKLADNÍ PROBLÉMY LANGUE-PAROLOVÉ DICHOTOMIE?

Martin Beneš se pokouší pojem langue ontologicky ukotvit (tj. prokázat jeho existenci) jako tzv. sociální entitu, jejíž existence se dá prokázat prostřednictvím následujícího postupu:

Za sociální lze [...] označit nějakou entitu X tehdy, [...] pokud jsou pro ni a prakticky pro každé dva členy nějakého (různě široce vymežitelného) řečového společenství, reprezentované níže osobami A a B (C, D atd.), splněny tři následující podmínky:

- (1) A ví-1, že X
- (2) A ví-2, že B (C, D atd.) ví-1, že X
- (3) A ví-3, že B (C, D atd.) ví-2, že A ví-1, že X (s. 187).

Znalost první úrovně se získává introspekci, znalost druhé úrovně empatií, znalost úrovně třetí intuicí, přičemž druhý a třetí stupeň se skládá z dalších tří dílčích kroků. Beneš aplikuje celý postup na jazyk a dospívá k závěru, že jsou to právě takto vyožčená jazyková pravidla (= sociální entity), co lze dosadit na místo X ve výše uvedené formalizaci, a co tedy tvoří langueovou stranu dichotomie (s. 188).

Tento postup se mi jako obhajoba LPD jeví problematický z následujících důvodů: 1) celý postup je experimentálně neověřitelný, tj. jeho (ne)přijatelnost závisí na postoji badatele (naproti tomu srov. experimentální přístup popsany výše); 2) z daného postupu není možné vyvozovat reálnou existenci ničeho, kromě stavů mysli a jejich sdílení, přičemž to, zda jsou sdíleny či ne, je odvoditelné pouze z pozorovatelného chování. Představme si například společenství lidí věřících v lesní víly, skřítky a duchy. Dále si představme, že lidé věří v hierarchické vztahy mezi těmito bytostmi a že v životě těchto lidí hrají tyto představy tak silnou roli, že jedinec, který je nesdílí, se nemůže podílet na životě společenství (např. nesdílení vede k vyobcování či usmrcení). Nyní dosadme za X víru lidí v nadpřirozené bytosti a hierarchické vztahy mezi nimi a aplikujme postup, který prezentuje Beneš pro jazyk, — a obhájíme tak existenci tohoto nadpřirozeného světa ve smyslu souboru „intersubjektivně sdílených (tj. v intersubjektivitě myslí jednotlivých uživatelů jazyka existujících) sociálních entit“, přesně tak, jak to vyvozuje Beneš pro langue (s. 188)! Předpokládat, že jsme takto prokázali existenci (ve smyslu ontologickém) strukturních vztahů mezi nadpřirozenými bytostmi (která mají mimo jiné i formu pravidel, jež mají zásadní vliv na chování daného společenství — například při uctívání kultu), se nám asi bude zdát trochu pošetilé. Proč by pak ale měl být tento postup použitelný pro prokázání existence langue? Je třeba zdůraznit, že ani o jazykových pravidlech nemáme jinou evidenci než z jazykového chování mluvčích, včetně svého. Jinými slovy, to, že něco můžeme myslet, i jako společenství, neznamena, že to existuje, tj. má ontologický status, jak o něm hovoří Beneš a jak je chápán v LPD. V tomto ohledu tedy výše navržený postup (jako ostatně všechny tzv. myšlenkové experimenty, mezi které se i tento řadí) langue nijak „nedokazuje“.

Řečeno slovy jednoho z mott tohoto článku: „Člověk může *myslet* něco, co fakticky není“ (Wittgenstein, 1993, § 95).

4. PROČ TY SPORY?

Zřejmě není od věci otázka po důvodech sporu o LPD a o motivacích obou stran. Můj postoj je zásadně pragmatický. Experimentální přístup stanoví jasná a především užitečná kritéria pro rozhodování o platnosti hypotéz. I sebepodivnější nápad či teorii, ze které plynou empiricky testovatelné hypotézy, je třeba brát vážně, pokud obstojí v experimentu. Typickým příkladem je Einsteinova teorie relativity:

... máme-li systém „podivných“ idejí jako třeba, že čas běží pomaleji pro toho, kdo se pohybuje, není podstatné, zda se nám líbí, nebo ne. Jediné, co je třeba respektovat, je, zda se tyto ideje shodují s výsledkem experimentu. Stačí, jsou-li „podivné ideje“ potvrzeny experimentem (Feynman et al., 2000, s. 227).

Pokud s výsledkem někdo nesouhlasí, může navrhnout experiment jiný, který odhalí slabiny či nesmyslnost původní ideje. Experimentální přístup si ovšem nutně nedělá nároky na „pravdivost“ svých závěrů. Skeptický pohled, který sdílím, končí tvrzením, že hypotéza (a třeba i teorie, se kterou je spojena) obstála v experimentu. Nic víc, jedná se o čirý pragmatismus. V lingvistice to pak vypadá tak, že na základě určitých teoretických předpokladů formulujeme testovatelné hypotézy, které se ověřují na jazykovém materiálu; například „čím má sloveso větší valenci (vyjádřenou počtem valenčních rámců), tím více má synonym“ (srov. Čech et al., 2015). Vzhledem k experimentálnímu přístupu pak LPD není ideou mylnou, ale zbytečnou — nedá se ani potvrdit, ani vyvrátit, nemá ani žádný praktický význam.

Jaké jsou motivace zastánců LPD? Podle mého názoru zde hrají roli dva významné faktory. V první řadě jde o vliv tradice a způsobu myšlení, tedy o vliv paradigmatu, které v daném oboru právě vládne. Zde je opět užitečný pohled na dějiny vědy (Kuhn, 2008). Ty ukazují, že věda není procesem, kdy jedinci kontinuálně ochotně přijímají „lepší“ argumenty a nová vysvětlení. Spíše naopak. Stávající paradigma je jeho stoupenci obvykle urputně bráněno a změny jsou fakticky umožněny až s generační výměnou — ilustrativním příkladem je osobnost A. Einsteina, který sice rozbil paradigma newtonovské fyziky (což mnozí jeho současníci nebyli nikdy ochotni přijmout), ale sám nikdy nepřijal paradigma kvantové fyziky, byť paradoxně právě on položil její základy; nebo svědectví nositele Nobelovy ceny za chemii z r. 2011 Daniela Shechtmana z rozhovoru pro Lidové noviny, který má příznačný název *Uznali mě, až když umřel oponent*:

Když jste v osmdesátých letech objevil kvazikrystalickou formu hmoty, téměř nikdo vám nevěřil. To muselo být frustrující.

Shechtman: Bylo. Linus Pauling, uznávaný nositel Nobelovy ceny, dokonce říkal, že neexistují kvazikrystaly, jenom kvazivědci. Bojoval proti mně deset let, od roku 1984 do roku 1994. Tehdy přestal, ale jenom proto, že zemřel (Lidové noviny,

23. 7. 2016, Orientace. Cit. 10. 3. 2017. Dostupné z WWW: <<http://www.pressreader.com/czech-republic/lidove-noviny/20160723/281883002696441>>).

Naše myšlení je podle všeho svázáno s tradicí, prostředím, dobou, sociálními vztahy, emocemi atp. zřejmě více, než se na první pohled zdá. Navíc, LPD lze vnímat jako jeden z projevů metafyzického dualismu, který má kořeny už v antice a který formoval evropské myšlení po staletí (např. ve formě platonismu, karteziánství či fenomenologie). Není tedy divu, že většina lingvistů nechce opustit LPD nikoliv jen proto, že jsou pevně „ukotveni“ v daném paradigmatu, ale i proto, že odmítnutí této dichotomie znamená poměrně radikální odklon od určitého způsobu myšlení obecně.

Druhý důvod je konkrétnější a souvisí zřejmě s tím, jak někteří lingvisté vnímají význam své práce. Od počátku svého přemýšlení nad LPD jsem se divil, proč lingvistům nestačí tvrdit, že vytvářejí modely řečového chování, ale mají stále tendenci vztahovat tyto modely k empiricky nezachytitelnému systému ve smyslu langue, jak to činí i Beneš:

Na místě je lišit *pravidla* (= předmět popisu) od *vět o pravidlech* (*rule-sentences*), tj. zachycení těchto pravidel (= popis) (s. 189).

A dále

Lišit je třeba mezi *pravidlem* a *pravidelností*. Pravidlo je normativní, intersubjektivně sdílená entita, existující reálně mimo čas a prostor, zatímco pravidelnost je (v případě řečového jednání) relativně často v čase a v prostoru se opakující jev. Co je v čase a v prostoru pravidelné, nemusí být (v aktuální moment, a možná i po delší časové období) v souladu s pravidlem, nebo jinak — z toho, že se něco užívá pravidelně, nelze přímočaře usuzovat na to, zda to odpovídá příslušnému pravidlu. Z této distinkce plyne také nutnost lišit mezi správným a špatným jazykovým jednáním, a tedy i správnými a špatnými jazykovými prostředky (s. 190).

Kdo je ale schopen či oprávněn „lišit mezi správným a špatným jazykovým jednáním, a tedy i správnými a špatnými jazykovými prostředky“? Vzhledem k neempirické povaze pravidel to musí být někdo, kdo má specifickou schopnost „nahlédnout“ povahu pravidel a vyhodnotit, zda určité jazykové prostředky pravidlu odpovídají, nebo ne. Zřejmě tedy lingvista, ten je přeci školeným odborníkem! S ohledem na to, že není jasné, na základě jakých evidencí „nahlíží“ tato pravidla a následně vyhodnocuje vztah mezi nimi a použitými prostředky, aby odlišil ty správné od špatných, nám nezbyvá než věřit v jeho schopnosti. Nemůžu se zbavit pocitu, že se zde vytváří obraz lingvisty jako jakéhosi demiurga — v tomto případě prostředníka mezi neempirickým světem langue a hmotným světem jazykových promluv, které ovlivňuje nejen svými výroky o jazyce, ale mnohdy i díky mocenskému statusu instituce, jako je Ústav pro jazyk český, rozhoduje o tom, co je v jazyce tzv. správné a co ne. V tomto ohledu není zřejmě vůbec náhodou, že zde vedu diskusi o LPD s člověkem zabývajícím se jazykovou kulturou. Možná se někteří lingvisté obávají, že by opuštění LPD vedlo k ztrátě smyslnosti, vážnosti či prestiže jejich práce. Tato obava je sice pochopitelná, podle mého

názoru však zcela zbytečná. Chceme-li lingvistiku chápat jako vědní obor, a nikoliv jako jakousi „strážkyni“ kulturního dědictví, LPD nepotřebujeme.

5. DROBNOSTI

V této části bych rád zareagoval na několik Benešových dílčích výroků, které sice nejsou zásadní, ale podílejí se na celkovém vyznění článku.

(1) [P]okud bychom se dichotomického pohledu na jazyk měli opravdu vzdát (jak se někdy explicitně požaduje), bylo by třeba prokázat, že nic jako entity typu (2) [tj. entity mimo čas a prostor], které by společně tvořily nějakou ontologickou rovinu (= langueovou stranu dichotomie), skutečně neexistuje (s. 182).

Požadavek, aby bylo dokázáno, že něco, co nemá empirickou evidenci, „skutečně neexistuje“, je absurdní. Stejně bych mohl tvrdit cokoliv — například že mé jazykové chování řídí empiricky nedetekovatelné bytosti, které mají dvě hlavy a tři nohy — a chtít na svých oponentech, aby dokázali, že nic takového neexistuje.

(2) Nemůžu se však zbavit dojmu, že některé navrhované, nebo dokonce uskutečněné fyzikalistické výzkumné programy jsou dost podivné, srov. např. Čechův (2012, s. 213) návrh zkoumat význam tak (a pouze tak!, jak z textu plyne), že se bude sledovat vztah polysémie a délky slova, frekvence nebo synonymie (jak se fyzikalisticky určí počet významů slova?) (s. 184, pozn. 7).

Zde se jedná o dezinterpretaci — ve zmiňovaném článku netvrdím a podle mě ani z textu neplyne (a pokud ano, tak to nebyl záměr), že by se význam měl zkoumat pouze tak, jak je uvedeno výše. V daném textu jen naznačuji možnosti, jak zkoumat sémantiku experimentálně, srov. závěr části, v níž se touto problematikou zabývám: „experimentálně založený popis vztahů mezi polysémií, synonymií, slovesnou valencí, frekvencí slov, jejich délkou atd. se může výhledově stát inspirací, jak případnou další korpusovou mluvnici obohatit“ (Čech, 2012, s. 213).

(3) [T]o, že jazyková pravidla nejsou falzifikovatelná na základě výskytů v čase a v prostoru (viz výše), neznamená, že nejsou falzifikovatelná jinak. Před-teoretickou, (ve výše uvedeném smyslu) intuitivní, implicitní a neuspořádanou znalost pravidel u jednotlivých uživatelů jazyka je třeba vědecky uchopit, zexplicitnit tato pravidla do podoby vět o pravidlech a ty uspořádat do nějakého systematického popisu. Tento popis je pak jako každá jiná vědecká deskripce falzifikovatelný (= je naše věta o pravidle opravdu dobrým popisem příslušného pravidla? a je dobrá naše systematizace dobrých vět o pravidlech?), jen je k tomu třeba použít jiné než empirické metody (s. 189n).

Beneš zde několikrát odkazuje na to, že falzifikaci lze provést jinými metodami, než jsou metody empirické — bohužel je však nikde neuvádí. Domnívám se, že pokud má

být LPD adekvátně obhájena, je třeba tyto metody explicitně popsat a důkladně představit. Podle mého názoru se jedná o nejdůležitější aspekt přístupu založeného na LPD, který by měl vážné důsledky na povahu vědeckého poznání obecně — představení takových metod by mohlo vést diskusi o přehodnocení paradigmat mnoha vědních oborů.

6. ZÁVĚR

Má kritika LPD byla a je důsledkem snahy pochopit význam tohoto konceptu v současné lingvistice, zejména v badatelské praxi. Vzhledem k nejasnému statusu LPD se domnívám, že se jedná o koncept, který lingvistika nepotřebuje. A to nejen lingvistika experimentální. Bez LPD se klidně obejde i lingvistika čistě popisná či taková, která je založena na kvalitativních metodách — i ty lze chápat jako modely řečového chování.

„Máme se vzdát dichotomického pohledu na „jazyk“?“ ptá se Martin Beneš v titulu svého článku. Má odpověď je: ano, jazykověda bez langue není o nic horší než jazykověda s langue. Ba právě naopak.

LITERATURA:

- BENEŠ, M. (2015): Máme se vzdát dichotomického pohledu na „jazyk“? *Studie z aplikované lingvistiky*, 6(2), s. 181–191.
- CVEK, B. (2011): Filosofie přírodních věd na začátku 21. století: 1. Jak se pohled na vědu změnil za posledních asi dvě stě let? *Vesmír*, 90, s. 724–725.
- CVEK, B. (2012a): Filosofie přírodních věd na začátku 21. století: 2. Dějinnost vědy. *Vesmír*, 91, s. 48–49.
- CVEK, B. (2012b): Filosofie přírodních věd na začátku 21. století: 3. Otázky o povaze lidského poznání. *Vesmír*, 91, s. 113–114.
- ČECH, R. (2005a): Limity (nejen jazykovědného) strukturalismu. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 19–31.
- ČECH, R. (2005b): Komunikace versus systém, nebo komunikace versus model? *Slovo a slovesnost*, 66, s. 176–179.
- ČECH, R. (2007): Language system — Linguistics as an empirical science. *Sāpostavitelno ezikoznanie*, 32, s. 42–49.
- ČECH, R. (2012): Několik teoreticko-metodologických poznámek k Mluvnici současné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 73, s. 208–216.
- ČECH, R. — MAČUTEK, J. — KOŠČOVÁ, M. (2015): On the relation between verb full valency and synonyms. *Proceedings of the Third International Conference on Dependency Linguistics (Depling 2015)*. Uppsala, Sweden, August 24–26 2015, s. 68–73.
- FEYERABEND, P. K. (2001): *Rozprava proti metodě*. Praha: Aurora.
- FEYNMAN, R. P. — LEIGHTON, R. B. — SANDS, M. (2000): *Feynmanovy přednášky z fyziky 1*. Havlíčkův Brod: Fragment.
- KUHN, T. S. (2008): *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikúmené.
- POPPER, K. R. (1997): *Logika vědeckého zkoumání*. Praha: Oikúmené.
- RORTY, R. (2012): *Filosofie a zrcadlo přírody*. Praha: Academia.
- WITTTGENSTEIN, L. (1993): *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.